

การพัฒนารูปแบบการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของสำนักปฏิบัติ
วิปัสสนากรรมฐานในจังหวัดหนองคาย*

THE DEVELOPMENT OF VIPASSANA MEDITATION PRACTICE MODEL OF THE
VIPASSANA MEDITATION INSTITUTE IN NONG KHAI PROVINCE

พระครูภาวนาโพธิวิสุทธิ

Phrakhru Phawanaphothiwisut

อนันต์ คติยะจันทร์

Anan Katiyachan

หัตถพร คำเพชรดี

Hattaporn Kamphdee

นิพิฐพนธ์ วงศ์อนุ

Nipitpon vonganu

สมพงษ์ แสนคุณท้าว

Sompong Sankootown

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University Nong Khai Campus, Thailand.

E-mail: phrakhru Phawanaphothiwisut@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษาองค์ความรู้การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของพระพุทธศาสนาเถรวาทในจังหวัดหนองคาย 2) เพื่อศึกษารูปแบบการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของสำนักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในจังหวัดหนองคาย 3) เพื่อเสนอรูปแบบการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของสำนักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ในจังหวัดหนองคาย เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ

ผลการวิจัยพบว่า 1) สำนักปฏิบัติธรรมในจังหวัดหนองคาย ทั้ง 3 สำนัก มีการปฏิบัติตามแนวสติปัฏฐาน 4 กำหนดอาการพอ – ยุบ จากสำนักท่านมหาสีสยาตอ และมีแนวปฏิบัติในรูปแบบเดียวกัน เช่น สำนักวัดโพธิ์ชัยพุกษ์ สอนปฏิบัติโดยใช้สื่อประกอบในการปฏิบัติผ่านสื่อออนไลน์ต่าง ๆ สำนักวัดพระธาตุบังพวน สอนปฏิบัติโดยการอบรมให้อยู่ในศีล สมาธิ ปัญญา ส่วนสำนักวัดเนินพระเนา สอน

* Received: 25 December 2023; Revised: 29 December 2023; Accepted: 29 December 2023

การพิจารณาแยกองค์ขั้น และปฏิบัติ ยุบหนอ พองหนอ 2) รูปแบบการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของสำนักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในจังหวัดหนองคาย ทุกสำนักใช้กระบวนการสื่อสารแบบครบวงจร โดยเริ่มจากการให้ความรู้ในกิจกรรมของวัด ทำหน้าที่ในการเผยแพร่ การติดต่อประชาสัมพันธ์ การส่งเสริมกิจกรรมด้านการฝึกอบรมวิปัสสนากรรมฐาน การใช้สื่อในการฝึกปฏิบัติมีทุกรูปแบบ ทั้งประเภทเอกสาร สิ่งตีพิมพ์ หนังสือธรรม และระบบออนไลน์ โดยผ่านเพจของสำนักปฏิบัติธรรม 3) ในด้านนำเสนอรูปแบบการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของสำนักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในจังหวัดหนองคาย นอกจากทุกสำนักจะใช้หลักทฤษฎีการสื่อสาร ระหว่างผู้สอนกับผู้ปฏิบัติโดยตรงแล้ว สำนักปฏิบัติธรรมยังใช้ช่องทางการสื่อสารที่หลากหลายในช่องทางออนไลน์ต่าง ๆ และสร้างเครือข่ายในการประสานกับพระวิปัสสนาจารย์ในแต่ละสำนัก เมื่อมีกิจกรรมด้านการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานภายในจังหวัดหนองคาย

คำสำคัญ : การพัฒนา, รูปแบบ, วิปัสสนากรรมฐาน

Abstract

This research has 3 objectives: 1) to study the knowledge of Vipassana meditation practice of Theravada Buddhism in Nong Khai province, 2) to study the Vipassana meditation practice model of the Vipassana meditation center in Nong Khai province, 3) to propose a model. Vipassana meditation practice at the Vipassana Meditation Center In Nong Khai Province It is a qualitative research.

The research results found that 1) Dhamma practice center In Nong Khai Province, all 3 schools follow the principles of Satipatthana 4 to determine symptoms of swelling - shrinking from the school of Venerable Mahasi Sayadaw. and has the same guidelines as Wat Pho Chaiyaphruek. Teach practice using media to practice through various online media. Phra That Bang Phuan Temple Office Teach practice through training to be in morality, concentration, and wisdom. Teaching the consideration of separating the aggregates and practicing the practice of collapse, num, puffing, num. 2) In terms of the Vipassana Meditation practice format of the Vipassana Meditation Center in Nong Khai Province. All offices use a unified communication process. It starts with providing knowledge about temple activities. Serves in publishing Public relations contact

Promoting activities in Vipassana meditation training The use of media in practice comes in all forms. Both types of documents, publications, Dhamma books and online systems via the Dhamma Practice Center's page. 3) In terms of presenting the Vipassana Meditation practice model of the Vipassana Meditation Center in Nong Khai Province. Every school uses principles of communication theory. between the teacher and the direct practitioner The meditation center also uses a variety of communication channels across various online channels. and create a network to coordinate Vipassana teachers in each school when there are Vipassana meditation activities within Nong Khai province.

Keywords: development, practice model, Vipassana Meditation

บทนำ

การศึกษาถือว่าเป็นรากฐานของชีวิต เป็นหัวใจหลักในการพัฒนาประเทศ เมื่อประชากรในชาติมีการศึกษาที่ดี จะทำให้เกิดการพัฒนาประเทศอย่างมั่นคง ซึ่งในการศึกษาทางพระพุทธศาสนานั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์ทรงแบ่งการศึกษาของฝ่ายสงฆ์ออกเป็น 2 สาย ได้แก่ 1. สายคันถธุระ 2. สายวิปัสสนาธุระ การศึกษาทั้งสองนี้มีส่วนสำคัญในการเผยแผ่หลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนา ให้เป็นที่ประจักษ์มาตั้งแต่อดีตจนถึงยุคปัจจุบัน แต่การศึกษาที่ทำให้เราเข้าใจในการดำเนินชีวิตอย่างมีความสุขนั้น คือ การศึกษาวิปัสสนาธุระ ซึ่งการศึกษานี้ แบ่งออกเป็น 2 สาย ได้แก่ 1. สมถกรรมฐาน 2. วิปัสสนากรรมฐาน

สมถกรรมฐาน หรือวิปัสสนากรรมฐาน การเจริญสมาธิมีประโยชน์อย่างมาก คือ 1. ประโยชน์ที่เป็นจุดหมายหรืออุดมคติทางศาสนา คือเป็นการปฏิบัติเพื่อบรรลุจุดหมายสูงสุด อันได้แก่ความหลุดพ้นจากกิเลสและทุกข์ทั้งปวง 2. ประโยชน์ในด้านการสร้างความสามารถพิเศษหรือสามัญวิสัย หรือประโยชน์ในด้านอภิญญา เช่น ทำให้เกิดฤทธิ์และอภิญญาชั้นโลกียะอย่างอื่น ๆ เช่น หูทิพย์ ตาทิพย์ ที่เรียกว่า Extrasensory Perception (ESP) 3. ประโยชน์ในด้านสุขภาพจิตและการพัฒนาบุคลิกภาพ เช่น ทำให้เป็นผู้มีจิตใจและมีบุคลิกที่เข้มแข็ง หนักแน่น มั่นคง สงบ เยือกเย็น 4. ช่วยเสริมสุขภาพและใช้แก้ไขโรคได้ เพราะร่างกายและจิตใจอาศัยกันและมีอิทธิพลต่อกัน เมื่อใดก็ตามที่จิตใจแจ่มใส ปลอดโปร่ง ร่างกายก็จะสุขสดชื่นไปด้วย (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2551)

การปฏิบัติตามหลักวิปัสสนากรรมฐาน เป็นอุบายที่ทำให้เรื่องปัญญา เป็นการสอนให้บุคคลใช้สติปัญญา ความเพียรพยายามเพ่งพินิจดูตนเอง ที่เรียกว่า ขั้นที่ 5 คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ หรือกล่าวโดยสรุปว่า เป็นรูปและนาม คำว่ารูปนั้น คือ สิ่งที่เราเห็นด้วยตา ได้ยินด้วยหู สูดดมด้วยจมูก ชิมรสด้วยลิ้น ถูกต้องด้วยกาย เพราะฉะนั้น สิ่งใดที่เป็น รูป เสียง กลิ่น รส เย็น ร้อน อ่อน แข็ง ซึ่งบุคคลสัมผัสได้ด้วยตา หู จมูก ลิ้น กาย เรียกว่า รูป ส่วนสิ่งที่เราสามารถรับรู้ได้ด้วยใจ หรือด้วยอารมณ์ความรู้สึก เช่น ความสุข ความทุกข์ ความรัก ความเมตตา ความกรุณา เป็นต้น เรียกว่า นาม เมื่อบุคคลได้ใช้ปัญญาพิจารณาพิจารณาดูรูปนามเหล่านั้น ในแง่ของความเป็นจริง ตามหลักของสามัญลักษณะ คือ ลักษณะที่เสมอกันในสัตว์และสังขารทั้งหลาย ได้แก่ ความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่มีตัวตนที่แท้จริง เมื่อนั้นเป็นการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานหรือการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน ถ้าพูดตามสมัยใหม่เรียกว่า การพัฒนาจิต (พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตตญาณ), 2535)

ในประเทศไทย ประชาชนมีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา แต่ก็ยังไม่ได้ศึกษาหลักการและวิธีการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานอย่างแท้จริง ซึ่งเป็นหนทางดำเนินไปสู่ความหลุดพ้น เป็นการเรียนรู้ให้เห็นตามสภาพความเป็นจริง โดยการเน้นเรื่องการพัฒนาจิตใจเป็นหลัก โดยผลลัพธ์เป็นประโยชน์ทั้งในปัจจุบันและประโยชน์ในภายภาคหน้า ประโยชน์ในปัจจุบัน คือ การมีจิตใจสงบ มีปัญญารู้เห็นตามความเป็นจริง ทำให้มีสติในการแก้ไขจัดการปัญหาที่เกิดขึ้นในชีวิตอย่างมีประสิทธิภาพ และประโยชน์อันสูงสุดในอนาคต คือ การบรรลุธรรม ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา (พระชัยรักษ์ ผาสุกวิหาโร (พรหมตัน), 2561) วิธีการสอนและกุศโลบายต่าง ๆ จึงมีความจำเป็นในการเผยแผ่ เพราะช่วยเป็นสื่อหรือเป็นอุปกรณ์ในการสอน และเสริมให้การเรียนรู้เป็นไปอย่างรวดเร็วและดีขึ้น การที่จะชี้ให้เห็นประเด็นปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคม หรือเสนอความคิดเห็นในการแก้ไข ปรับปรุงในเรื่องต่าง ๆ ชักจูง โนมน้าวจิตใจประชาชนให้ประพฤติตามหลักของพุทธธรรม เพื่อส่งเสริมให้เกิดความสงบสุขในสังคมนั้น ผู้สอนจะต้องเป็นผู้ชี้แนะแนวทางที่ถูกต้อง การได้รับความรู้หรือหลักพุทธธรรมที่ถูกต้อง ก็จะช่วยให้ผู้นั้นเกิดทัศนคติที่ถูกต้อง คือรู้จักมองสิ่งทั้งหลายตามที่เป็น และสามารถจัดการกับสิ่งเหล่านั้นตามที่ควรจะเป็น เพื่อให้เกิดประโยชน์ทั้งแก่ตนและแก่สังคม (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2546)

การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในประเทศไทยนั้น หากจะนับว่าก้าวสู่ยุคใหม่ เริ่มมีความตื่นตัวกันจริง ๆ ก็ต้องเป็นในช่วงหลังปี พ.ศ. 2494 เป็นต้นมา คือหลังจากที่สมเด็จพระพุทธมาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) ได้ริเริ่มนำการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานมาเผยแผ่อีกครั้ง หลังจากที่ถูกยุบเลิกการสอนไปในสมัยรัชกาลที่ 5 นั่นเอง สมเด็จพระพุทธมาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) ครั้นดำรงสมณศักดิ์เป็นพระพิมล

ธรรม ดำรงตำแหน่งสังฆมนตรีว่าการองค์การปกครอง ท่านมีความปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะเผยแผ่พระพุทธศาสนาในด้านการปฏิบัติธรรม คือวิปัสสนากรรมฐานที่ถูกต้องตามคัมภีร์พระไตรปิฎกแก่พุทธศาสนิกชนชาวไทยทั่วไป แต่ติดข้อที่หาพระอาจารย์ที่เชี่ยวชาญยังไม่ได้ เมื่อท่านเจ้าคุณพระภาวนาภิรามเถระ วัดระฆังโฆสิตาราม เสนอวิธีการสอนวิปัสสนากรรมฐาน ท่านก็เห็นชอบด้วย และเลือกพระมหาโชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.9 ให้เข้าปฏิบัติกรรมฐานกับท่านเจ้าคุณวัดระฆังฯ ในพระมณฑปวัดมหาธาตุฯ เป็นเวลาเกือบ 8 เดือน แต่ก็ไม่แน่ใจว่าจะสมบูรณ์ (พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.9), 2552)

ด้วยเหตุผลดังกล่าว ผู้วิจัยจึงมีความสนใจทำวิจัยเรื่อง “การพัฒนารูปแบบการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของสำนักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในจังหวัดหนองคาย” เพื่อใช้เป็นแนวทางประกอบการเรียนการสอน การส่งเสริมการพัฒนาองค์ความรู้ เพื่อพัฒนารูปแบบการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของสำนักปฏิบัติวิปัสสนา เพื่อกำหนดแนวทางในการนำเสนอรูปแบบการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของสำนักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ในการพัฒนาสำนักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาองค์ความรู้การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของพระพุทธศาสนาเถรวาทในจังหวัดหนองคาย
2. เพื่อศึกษารูปแบบการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของสำนักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในจังหวัดหนองคาย
3. เพื่อเสนอรูปแบบการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของสำนักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ในจังหวัดหนองคาย

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เก็บข้อมูลภาคสนาม (Field Work) การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-participatory Observation) และการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-Depth Interview) โดยการสร้างแบบสอบถามเก็บข้อมูลเนื้อหาให้ถูกต้องและสมบูรณ์ที่สุด โดยการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) ได้แก่ เจ้าอาวาสวัด พระวิปัสณาจารย์ และประชาชนผู้ปฏิบัติธรรม จำนวน 25 รูป/คน

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากรในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ประกอบด้วย ได้แก่ เจ้าอาวาสวัด พระวิปัสสนาจารย์ และ
ประชาชนผู้ปฏิบัติธรรม จำนวน 25 รูป/คน

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

ก. เครื่องมือการวิจัย

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ผู้วิจัยกำหนด
เครื่องมือสำหรับการรวบรวมข้อมูลในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ดังนี้

1. การวิเคราะห์เอกสาร โดยวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (Content Analysis) เพื่อเก็บรวบรวม
ข้อมูลประเภทเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน

2. แบบสัมภาษณ์ (In-Depth Interview) เป็นแบบสัมภาษณ์เชิงลึก เพื่อศึกษานโยบาย
รูปแบบการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของสำนักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ในแต่ละประเด็น เปิดกว้าง
ให้แก่ผู้ให้สัมภาษณ์ได้แสดงความคิดเห็น เพื่อให้ได้ข้อมูลที่หลากหลาย และลึกพอที่จะนำมาสรุป
ประมวลวิเคราะห์ผลได้ นำไปสู่แนวทางในรูปแบบการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของสำนักปฏิบัติ
วิปัสสนากรรมฐาน โดยแบ่งเนื้อหาออกเป็น 2 ตอน ดังนี้

ตอนที่ 1 แบบสัมภาษณ์เกี่ยวกับข้อมูลส่วนตัวของผู้ให้สัมภาษณ์ ประกอบด้วย ชื่อ -
นามสกุล อายุ ตำแหน่ง ที่อยู่

ตอนที่ 2 แบบสัมภาษณ์เกี่ยวกับรูปแบบการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของสำนักปฏิบัติ
วิปัสสนากรรมฐาน ซึ่งประกอบด้วย 3 องค์ประกอบ ดังนี้

1) องค์ความรู้การวิปัสสนากรรมฐานของพระพุทธศาสนาเถรวาทในจังหวัดหนองคายเป็น
อย่างไร

2) รูปแบบการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของสำนักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในจังหวัด
หนองคาย เป็นอย่างไร มีคำถาม 4 คำถาม ได้แก่ 1) หลักการและวิธีการปฏิบัติ 2) รูปแบบการสอนของ
พระวิปัสสนาจารย์ 3) ปัจจัยความสำเร็จการปฏิบัติ และ 4) การถ่ายทอดองค์ความรู้

3) เสนอรูปแบบการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของสำนักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ในจังหวัด
หนองคาย มีคำถาม 3 คำถาม ได้แก่ 1) การเผยแผ่หลักธรรม 2) การสอนวิปัสสนากรรมฐาน และ
3) เครือข่ายวิปัสสนากรรมฐาน

3. สรุปองค์ความรู้ ประกอบด้วย 1) ด้านหลักการและวิธีการปฏิบัติ 2) ด้านรูปแบบการสอนของพระวิปัสสนาจารย์ 3) ด้านปัจจัยความสำเร็จการปฏิบัติ และ 4) ด้านการถ่ายทอดองค์ความรู้

การเก็บรวบรวมข้อมูล

คณะผู้วิจัยทำการเก็บข้อมูล ดังนี้

1. รวบรวมข้อมูลขั้นปฐมภูมิ จากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
2. รวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ ได้แก่ หนังสือ ตำราทางวิชาการ วิทยานิพนธ์ เอกสารสิ่งตีพิมพ์ ที่เกี่ยวกับการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน วารสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
3. รวบรวมข้อมูลเชิงประจักษ์กับการวิจัยภาคสนาม ซึ่งได้จากการสัมภาษณ์ กลุ่มเป้าหมายจากเจ้าอาวาส พระวิปัสสนาจารย์ และนักปฏิบัติธรรม

การสัมภาษณ์

ในการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ ผู้วิจัยทำการสัมภาษณ์ (In-Depth Interview) แบบเจาะลึก โดยดำเนินการ ดังนี้

ก. ขั้นเตรียมการ ได้แก่ กำหนดลงพื้นที่ในการวิจัย โดยรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับผู้ให้สัมภาษณ์ กำหนดประเด็นที่จะสัมภาษณ์ จากนั้นกำหนดวันเวลาสถานที่กับประชากรผู้ให้ข้อมูล ผู้วิจัยได้เลือกใช้เครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่ แบบบันทึกการสัมภาษณ์ สมุดบันทึก และเครื่องบันทึกเสียง

ข. ขั้นดำเนินการ ได้แก่ ลงพื้นที่เพื่อพบกลุ่มประชากรเป้าหมาย โดยมีการดำเนินการ ดังนี้ จัดประชุมสัมมนากลุ่มย่อย แนะนำตัวเอง และชี้แจงความเป็นมา และวัตถุประสงค์ของการประชุมสัมมนา และการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่าง จากนั้นขออนุญาตทำการสัมภาษณ์ เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน

ค. ขั้นสรุป ได้แก่ รวบรวมข้อมูลที่ได้จากการจัดประชุมสัมมนา ประชุมกลุ่มย่อย การสัมภาษณ์ ทำการสรุปโดยการพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive analysis) โดยนำเสนอการบรรยายขั้นตอนหรือวิธีการต่าง ๆ

การสังเกต

ผู้วิจัยเก็บข้อมูลจากการสังเกต (Non-participatory Observation) แบบไม่มีส่วนร่วม ทำการรวบรวมข้อมูลโดยการสังเกตประกอบด้วย

1. ผู้วิจัยจะสังเกตถึงสภาพสำนักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในจังหวัดหนองคาย จำนวน 3 สำนัก ได้แก่ สำนักวัดโพธิ์ชัยพลชัย สำนักวัดพระธาตุบังพวน และสำนักวัดเนินพะเนาวนาราม ในการส่งเสริมการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวสติปัฏฐาน 4 ในภาพรวมประกอบการสัมภาษณ์

2. ผู้วิจัยได้ถือโอกาสเข้าร่วมปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานทั้ง 3 สำนัก เพื่อสังเกตการณ์ ด้านหลักการและวิธีการปฏิบัติ ด้านรูปแบบการสอนของพระวิปัสสนาจารย์ ด้านปัจจัยความสำเร็จการปฏิบัติ และด้านการถ่ายทอดองค์ความรู้ และสังเกตสภาพการณ์โดยภาพรวม และมีการบันทึกประเด็นที่ได้สังเกตเห็น พร้อมกับการถ่ายภาพประกอบเพื่อนำไปสู่กระบวนการวิเคราะห์

3. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล คือ แบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In-Depth Interview) แบบมีแนวคำถาม (Guideline) และผู้วิจัยได้ใช้เครื่องมือในการวิจัย ดังนี้ แบบสัมภาษณ์ กล้องถ่ายรูป และเครื่องบันทึกเสียง

การวิเคราะห์ข้อมูล

ในการวิจัยครั้งนี้ เมื่อได้ข้อมูลจากภาคเอกสารและภาคสนามจากการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ (Quantitative Research) การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-Depth Interview) โดยการวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยดำเนินการโดยจัดลำดับเนื้อหาตามวัตถุประสงค์ จากนั้นจึงทำการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเนื้อหา และสังเคราะห์ข้อมูล แล้วนำเสนอในรูปแบบเชิงพรรณนา

ผลการวิจัย

จากการศึกษา การพัฒนารูปแบบการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของสำนักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในจังหวัดหนองคาย ผู้วิจัยได้สรุปผลการวิจัยในประเด็นต่าง ๆ พบว่า

1. องค์ความรู้การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของพระพุทธศาสนาเถรวาทในจังหวัดหนองคาย พบว่า สำนักปฏิบัติธรรมในจังหวัดหนองคาย ทั้ง 3 สำนัก มีการปฏิบัติตามแนวสติปัฏฐาน 4 กำหนดอาการพอ – ยุบ จากสำนักท่านมหาสีสยาตอ และมีแนวปฏิบัติในรูปแบบเดียวกัน เช่น สำนักวัดโพธิ์ชัยพุกษั สอนปฏิบัติโดยใช้สื่อประกอบในการปฏิบัติผ่านสื่อออนไลน์ต่าง ๆ สำนักวัดพระธาตุบังพวน สอนปฏิบัติโดยการอบรม ให้อยู่ในศีล สมาธิ ปัญญา สำนักเนินพระเนาว์ สอนการพิจารณาแยกองค์ขั้น และปฏิบัติ ยุบ นอน พอ นอน

2. รูปแบบการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของสำนักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในจังหวัดหนองคาย พบว่า ในด้านรูปแบบการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของสำนักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในจังหวัดหนองคาย ทุกสำนักใช้กระบวนการสื่อสารแบบครบวงจร โดยเริ่มจากการให้ความรู้ในกิจกรรมของวัด ทำหน้าที่ในการเผยแพร่ การติดต่อประชาสัมพันธ์ การส่งเสริมกิจกรรมด้านการฝึกอบรมวิปัสสนา

กรรมฐาน การใช้สื่อในการฝึกปฏิบัติมีทุกรูปแบบ ทั้งประเภทเอกสาร สิ่งตีพิมพ์ หนังสือธรรม และระบบออนไลน์ โดยผ่านเพจของสำนักปฏิบัติธรรม

3. เสนอรูปแบบการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของสำนักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ในจังหวัดหนองคาย พบว่า ในด้านนำเสนอรูปแบบการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของสำนักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในจังหวัดหนองคาย นอกจากทุกสำนักจะใช้หลักทฤษฎีการสื่อสาร ระหว่างผู้สอนกับผู้ปฏิบัติโดยตรงแล้ว สำนักปฏิบัติธรรมยังใช้ช่องทางการสื่อสารที่หลากหลายในช่องทางออนไลน์ต่าง ๆ และสร้างเครือข่ายในการประสานกับพระวิปัสสนาจารย์ในแต่ละสำนัก เมื่อมีกิจกรรมด้านการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานภายในจังหวัดหนองคาย

อภิปรายผล

การศึกษา การพัฒนารูปแบบการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของสำนักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในจังหวัดหนองคาย ผู้วิจัยได้อภิปรายผลการวิจัยในประเด็นต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1. องค์ความรู้การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของพระพุทธศาสนาเถรวาทในจังหวัดหนองคาย

สำนักปฏิบัติธรรมในจังหวัดหนองคาย ทั้ง 3 สำนัก มีการปฏิบัติตามแนวสติปัฏฐาน 4 กำหนดอาการ พองหนอ – ยุบหนอ จากสำนักท่านมหาสียาตอ และมีแนวปฏิบัติในรูปแบบเดียวกัน เช่น สำนักวัดโพธิ์ชัยพุกษ์ สอนปฏิบัติโดยใช้สื่อประกอบในการปฏิบัติผ่านสื่อออนไลน์ต่าง ๆ สำนักวัดพระธาตุบังพวน สอนปฏิบัติโดยการอบรม ให้อยู่ใน ศีล สมาธิ ปัญญา ส่วนสำนักเนินพระเนาวนาราม สอนการพิจารณาแยกองค์ขั้น มีคำบริกรรมว่า ยุบหนอ พองหนอ และมีการประสานงานกันระหว่างพระวิปัสสนาจารย์เมื่อมีกิจกรรมด้านการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานภายในจังหวัดหนองคาย เพื่อพัฒนากำลังคน และนำเทคโนโลยีมาช่วยในการสร้างสื่อในการสอนวิปัสสนากรรมฐาน สอดคล้องกับงานวิจัยของ อุทัย สติมั่น ได้วิจัยเรื่อง การพัฒนารูปแบบการจัดการความรู้สำหรับสำนักปฏิบัติธรรม ในประเทศไทย ผลวิจัยพบว่า วัด หรือสำนักปฏิบัติธรรม เป็นสัญลักษณ์ของความสงบ รื่นรมย์ เพราะเป็นที่พักของผู้มีบาปกรรมอันสงบระงับแล้ว เป็นที่อยู่ของผู้เห็นภัยในวัฏฏะ ห่างไกลจากความชั่วทุกรูปแบบ เป็นที่อาศัยของผู้ที่มีความบริสุทธิ์สะอาดทางกาย วาจา ใจ รูปแบบการจัดการความรู้ของสำนักปฏิบัติธรรม คือการดำเนินการในลักษณะแบบธรรมนิยมดั้งเดิม ยังไม่ได้นำรูปแบบการจัดการความรู้ที่เป็นกระบวนการอย่างชัดเจน ทำให้ประสิทธิภาพในการจัดการความรู้จึงยังไม่ปรากฏชัด ทั้งนี้ เพราะไม่ได้มีการวิเคราะห์ถึงเป้าหมาย รวมถึงเหตุผลและความจำเป็นในการที่จะใช้ความรู้ มาเป็นเครื่องมือในการบริหารจัดการ

สำนักปฏิบัติธรรมอย่างเต็มที่ แต่มีกระบวนการดำเนินงาน ในปัจจุบันจึงเป็นลักษณะแบบสังคม ธรรมชาติ ส่วนองค์ประกอบของการจัดการความรู้ นั้น ต้องประกอบด้วยองค์ประกอบ 3 ประการ คือ 1) ด้านคน ต้องมีโครงสร้างของการจัดการความรู้ที่เอื้อต่อความสำเร็จของการจัดการ ความรู้ ผู้บริหาร สูงสุดในองค์กร จะต้องเห็นคุณค่าในการจัดการความรู้และดำเนินการผลักดันการจัดการความรู้ ที่สำคัญ คนในองค์กรจะต้องมีความกระหายใคร่เรียนรู้ มีวัฒนธรรมในการเรียนรู้ มีทัศนคติที่ดีในการทำงาน 2) ด้านเทคโนโลยี สำนักปฏิบัติธรรมจะต้องมีระบบ IT หรือเทคโนโลยีสารสนเทศ และการสื่อสารที่ หลากหลายและมีประสิทธิภาพ เพราะจะช่วยให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ได้ อย่างสะดวกและรวดเร็ว เช่น สื่ออินเทอร์เน็ต เป็นต้น 3) ด้านกระบวนการสำนักปฏิบัติธรรม จะต้องมีกระบวนการจัดการ ความรู้ ที่ชัดเจน เป็นระบบและมีประสิทธิผล ตัวอย่างของกระบวนการที่ถูกนำมาประยุกต์ใช้ในวงการ ราชการ เช่น กระบวนการจัดการความรู้ตามแนวทางของ ก.พ.ร (อุทัย สติมัน, 2555)

2. รูปแบบการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของสำนักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในจังหวัดหนองคาย

รูปแบบการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของสำนักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในจังหวัดหนองคาย ทุกสำนักใช้กระบวนการสื่อสารแบบครบวงจร โดยเริ่มจากการให้ความรู้ในกิจกรรมของวัด ทำหน้าที่ใน การเผยแพร่ การติดต่อประชาสัมพันธ์ การส่งเสริมกิจกรรมด้านการฝึกอบรมวิปัสสนากรรมฐาน การใช้ สื่อในการฝึกปฏิบัติมีทุกรูปแบบ ทั้งประเภทเอกสาร สิ่งตีพิมพ์ หนังสือธรรม ผ่านระบบออนไลน์เพจของ สำนักปฏิบัติธรรม เพื่อให้รู้เท่าทันต่อสังคมดิจิทัลในยุคปัจจุบัน มีการจัดเตรียมสถานที่ให้มีความ สบาย สะอาด ปฏิบัติธรรม ที่พัก และห้องน้ำ สอดคล้องกับงานวิจัยของ พระครูศรีรัตนธรรมนิเทศ (ปกานนท์ พิลานันท์) ได้วิจัยเรื่อง รูปแบบการบริหารจัดการสำนักปฏิบัติกัมมัฏฐานของผู้นำชาวพุทธใน ประเทศอังกฤษ ผลวิจัยพบว่า สภาพทั่วไปของ การบริหารจัดการ การสอนกัมมัฏฐานของผู้นำชาวพุทธ ในอังกฤษทั้ง 3 ด้าน คือ ด้านสถานที่ ด้านวิทยากร และด้านบริหารจัดการที่ไม่เพียงพอแก่ความต้องการ และการบริหารจัดการยังขาดสภาพคล่องตัว เนื่องจากไม่มีทุนสนับสนุนจากองค์กรต่าง ๆ ขาดเครื่องมือ อุปกรณ์ในการทำงาน ขาดแคลนพระธรรมทูตที่มีความรู้ ความสามารถในการสอนวิปัสสนา กัมมัฏฐานและด้านภาษา อีกทั้งมีกฎหมายควบคุมการเข้าประเทศอังกฤษที่มีผลกระทบต่อการเข้าไป พำนักในประเทศอังกฤษ ส่วนรูปแบบที่ควรพัฒนา คือ ด้านสถานที่ ควรมีการจัดให้มีความเป็นสัปปายะ สำหรับจัดกิจกรรมการสอนกัมมัฏฐานให้เพียงพอ และให้ความอบอุ่นเพียงพอ ด้านวิทยากร ควรมี ความรู้ดี ควรประพฤติดี และมีความสามารถนำหลักพระธรรม มาประยุกต์ใช้ได้อย่างเหมาะสม ด้าน การบริหารจัดการ ได้มีการวางแผนงานระยะสั้นและระยะยาว ควรมีรูปแบบการบริหารที่ชัดเจน รวมทั้ง

ควรมีคู่มือการสอนกัมมัฏฐานและอุปกรณ์ในการเผยแผ่ (พระครูศรีรัตนธรรมนิเทศ (ปกานนท์ พิลานันท์), 2556) และสอดคล้องกับงานวิจัยของ นายบุญมี แก้วตา, พระบุญทรง ปุณฺณโร, และพระครูปลัดณัฐพล จนฺโทศึกษาเรื่อง การศึกษาแนวคิด วิธีการปฏิบัติและการสื่อสารทางพุทธิปัญญาของสำนักปฏิบัติธรรม ในจังหวัดเชียงใหม่ ผลการวิจัยพบว่า 1) สำนักปฏิบัติธรรม ในจังหวัดเชียงใหม่ทั้ง 4 สำนัก มีแนวคิดและหลักการปฏิบัติตามแนวสติปัฏฐาน 4 กำหนดอาการ พองหนอ – ยุบหนอ ของท้อง ได้สืบทอดหลักการนี้ต่อกันมาจากสำนักท่านมหาสียาตอ ประเทศพม่า และมีความสอดคล้องตรงตามหลักพระไตรปิฎก โดยไม่แตกต่างกัน ส่วนวิธีการปฏิบัติแต่ละสำนัก กลับมีรายละเอียดที่ต่างกันไป คือ วัดพระธาตุศรีจอมทอง สอนปฏิบัติ แบบฝึกหัดด้วยสื่อประกอบการบรรยาย เน้นเรื่อง “วิปัสสนาญาณ 16 ขั้น” วัดร่ำเปิง (โตโปธาราม) เน้นการพิจารณาองค์ธรรมสำคัญ คือ “ปัญญาเจตสิก” ศูนย์ปฏิบัติธรรมตามวังเลณัง เน้นการกำหนด “พองหนอ-ยุบหนอ” และสำนักปฏิบัติธรรมนิโรธาราม เน้นการปฏิบัติให้ตั้งตนอยู่ในศีล ภาวนา สมาธิ 2) ในด้านกระบวนการสื่อสารทางพุทธิปัญญา ทุกสำนักใช้กระบวนการสื่อสารแบบครบวงจร โดยเริ่มจากหน้าที่ในการสื่อสาร การติดต่อประชาสัมพันธ์ การส่งเสริม สืบสานงานเผยแผ่พระพุทธศาสนา สารที่ใช้ในการสื่อ มีทุกรูปแบบ ทั้งประเภทเอกสาร สิ่งตีพิมพ์ หนังสือธรรมวรรณกรรม และระบบมัลติมีเดีย 3) ในด้านรูปแบบการสื่อสารให้เกิดพุทธิปัญญา ทุกสำนักใช้หลักทฤษฎีการสื่อสาร คือ ผู้ส่งสาร สารช่องทางสื่อสาร และผู้รับสาร นอกกระบวนการสื่อสารระหว่างผู้สอนกับผู้ปฏิบัติโดยตรงแล้ว สำนักปฏิบัติธรรมยังใช้ช่องทางการสื่อสารที่หลากหลาย ดังนี้ วัดพระธาตุศรีจอมทองสื่อสารผ่านเฟสบุ๊คของพระธรรมมงคล (ทอง สิริมงคล) ด้วยการโพสต์รูปภาพ วิดีโอการสอนการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน ตั้งแต่ขั้นพื้นฐานจนถึงระดับสูง ขณะที่สำนักวิปัสสนาวัดร่ำเปิง ก็สื่อสารผ่านเฟสบุ๊คของพระภิกษุภิกษุณี ด้วยการแสดงความคิดเห็น เน้นการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานในแนวสติปัฏฐาน 4 ส่วนศูนย์ปฏิบัติธรรม ตามวังเลณัง เฉลิมราช 60 ปี สื่อสารผ่านเฟสบุ๊คของพระครูภิกษุภิกษุณี ในการเสนอพุทธธรรม เน้นสติปัฏฐาน 4 (พองหนอ-ยุบหนอ) และสุดท้าย สำนักปฏิบัติธรรมนิโรธาราม ก็ใช้เฟสบุ๊คของภิกษุณีรุ่งเดือน นนทญาณี (สุวรรณ) ด้วยการแสดงความคิดเห็น ให้ปฏิบัติตนตั้งอยู่ในศีล ภาวนา สมาธิ อย่างเคร่งครัด และมุ่งศึกษาคำสอนจากพระไตรปิฎก เพื่อการพ้นทุกข์ (บุญมี แก้วตา, พระบุญทรง ปุณฺณโร, และพระครูปลัดณัฐพล จนฺโท, 2560) และสอดคล้องกับงานวิจัยของบรรจง โสดาดี และคณะ ได้ศึกษาเรื่อง การศึกษาแนวทางพัฒนาศูนย์ปฏิบัติธรรมในเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค 11 ผลการวิจัยพบว่า มีรูปแบบการบริหารจัดการอยู่หลายรูปแบบที่แตกต่างกัน เช่น การบริหารรูปแบบคณะกรรมการ การบริหารโดยคนเดียว (บรรจง โสดาดี และคณะ, 2549)

3. เสนอรูปแบบการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของสำนักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ในจังหวัดหนองคาย

การนำเสนอรูปแบบการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของสำนักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในจังหวัดหนองคาย ทุกสำนักใช้หลักทฤษฎีการสื่อสารโดยใช้เทคโนโลยี ด้านการเผยแผ่หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นหลัก การสอนวิปัสสนากรรมฐาน โดยใช้หลักสติปัฏฐาน 4 สายสำนักวัดมหาธาตุ (ยุบหนอง พองหนอง) สำนักปฏิบัติธรรมได้ติดต่อระหว่างผู้สอนกับผู้ปฏิบัติโดยตรง สำนักปฏิบัติธรรมยังใช้ช่องทางการสื่อสารที่หลากหลายในช่องทางออนไลน์ต่าง ๆ และมีเครือข่ายในการประสานกับพระวิปัสสนาจารย์ในแต่ละสำนัก เมื่อมีกิจกรรมด้านการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานภายในจังหวัดหนองคาย สอดคล้องกับงานวิจัยของ แมชีเนรัชมา ศักดิ์ศิริสัมพันธ์ ได้วิจัยเรื่อง พุทธวิธีบริหารเพื่อการพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรม ผลวิจัยพบว่า สภาพทั่วไปของสำนักปฏิบัติธรรมที่บริหารโดยคณะสงฆ์และโดยคฤหัสถ์ มีดังนี้ ฝ่ายคณะสงฆ์มีการวางแผนงานระยะสั้นและระยะยาว เจ้าสำนักเป็นผู้บริหารแต่ผู้เดียวในการจัดองค์การ การบริหารงานบุคคลด้วยหลักใช้คนให้เหมาะสมกับงาน การอำนวยการ ผู้นำเป็นผู้อำนวยการเพื่อกำหนดการทำงานตามสายงาน พุทธวิธีการกำกับดูแลใช้หลักธรรมคือหลักไตรสิกขาและหลักเมตตา ส่วนฝ่ายคฤหัสถ์พบว่า การวางแผนมีคณะกรรมการมูลนิธิบริหารในองค์กรขนาดใหญ่และขนาดกลาง การจัดองค์กรมีสำนักงานเลขานุการคณะกรรมการเป็นฝ่ายอำนวยการ และปฏิบัติการต่าง ๆ การบริหารงานบุคคลใช้การแบ่งงานตามหน้าที่ ผู้นำของฝ่ายคฤหัสถ์มีการอำนวยการตามกระบวนการของการสั่งการตามลำดับชั้น การบริหารงานบุคคล การกำกับดูแลใช้หลักทางตะวันตก ผสมผสานกับภูมิธรรมทางตะวันออก การพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรมโดยคณะสงฆ์พบว่ามีการพัฒนาบุคลากร พัฒนาสถานที่ พัฒนาสื่อ และพัฒนาหลักสูตร ส่วนรูปแบบฝ่ายคฤหัสถ์พบว่า เป็นการพัฒนา 6 ด้าน ได้แก่ พัฒนา โครงสร้างในการบริหารในการบริหาร พัฒนาบุคลากร พัฒนาสื่อ พัฒนาร่างกายและจิตใจ พัฒนา หลักสูตร และพัฒนาสถานที่ รูปแบบการปฏิบัติทางฝั่งคณะสงฆ์ใช้หลักสติปัฏฐาน 4 ส่วนการปฏิบัติโดยคฤหัสถ์เป็นศูนย์การเรียนรู้ทางธรรมครบวงจร โดยมีหลักสูตรเป็นตัวกำหนดให้สอดคล้องกับผู้ปฏิบัติ รูปแบบพุทธวิธีบริหารเพื่อการพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรม ฝ่ายคณะสงฆ์ใช้หลักในการบริหาร สอดคล้องกับพุทธวิธีบริหารของพระพุทธ (แมชีเนรัชมา ศักดิ์ศิริสัมพันธ์, 2566) และสอดคล้องกับงานวิจัยของ พระมหาสนธยา พุทธวิริโย ได้ศึกษาพุทธศาสตร์การเผยแผ่ศาสนาธรรมในยุคโลกาภิวัตน์กรณีวัดพระธรรมกายและวัดหนองป่าพง” ผลวิจัยพบว่า 1) วัดพระธรรมกายและวัดหนองป่าพง ใช้หลักไตรสิกขาเป็นพื้นฐานเหมือนกันในการฝึกจิต และทำใจของตนให้บริสุทธิ์ แต่ทั้งสองวัดต่างก็ใช้เทคนิค

วิธีการที่ต่างกัน ยกตัวอย่างวัดธรรมกายใช้การหายใจเข้า หายใจออก โดยเพ่งใจไปที่ศูนย์กลางกายที่เรา รู้จักกัน คือ ศูนย์กลาง กายฐานที่ 7 แล้วภาวนาว่า สัมมา อรหัง โดยที่ไม่ยอมปล่อยให้จิตออกไปจากจุด ศูนย์กลางในขณะที่วัดหนองป่าพง ใช้วิธีง่าย ๆ โดยใช้จิตตามดูการเคลื่อนไหวของร่างกาย หรือที่เรา เรียกว่า สติ ให้เอาสติ จับตรงที่การหายใจเข้าออก แล้วภาวนาว่า พุทโธ 2) หลักธรรมแนวปฏิบัติ ประจำวัน ทั้งสองวัดมีแนวทางปฏิบัติต่างกัน วัดพระธรรมกาย ยึดวิชชาธรรมกาย ในขณะที่วัด หนองป่าพงยึดหลักอานาปานสติ ภาวนาว่า พุทโธ และการดำรงด้วยธุดงค์ 3) สื่อเทคโนโลยี ทั้งสองวัด ใช้สื่อเหมือนกัน โดยใช้หนังสือและสื่อในการเชื่อมโยงไปยังประชาชน (พระมหาสนธยา พุทฺธวิริโย, 2556)

สรุป/ข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง การพัฒนารูปแบบการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของสำนักปฏิบัติวิปัสสนา กรรมฐานในจังหวัดหนองคาย สรุปได้ว่า สำนักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ทั้ง 3 สำนัก ได้แก่ สำนักวัด โพธิ์ชัยพุกฤษ์ สำนักวัดพระธาตุบังพวน และสำนักเนินพระเนาวนาราม มีการปฏิบัติตามแนวสติปัฏฐาน 4 โดยได้รูปแบบการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานมาจากสำนักสี่สหายดอ ประเทศพม่า มีกำหนดอาการ เคลื่อนไหว พอง – ยุบของหน้าท้อง และมีกระบวนการสื่อสารแบบครบวงจร เช่น การใช้สื่อในการฝึก ปฏิบัติมีทุกรูปแบบ ทั้งประเภทเอกสาร สิ่งตีพิมพ์ หนังสือธรรม และระบบออนไลน์ โดยผ่านเพจของ สำนักปฏิบัติธรรม

ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะหัวข้อเพื่อทำการวิจัยครั้งต่อไป ดังนี้

1. ศึกษาเปรียบเทียบหลักการพัฒนาดนเองตามหลักภาวนา 4 กับหลักทฤษฎีสติปัฏฐาน 4
2. ศึกษาเปรียบเทียบการพัฒนาสำนักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในพระพุทธศาสนาเถรวาทและ มหายาน
3. ศึกษาหลักปัญญาภาวนาในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับหลักการปฏิบัติของมหายาน

เอกสารอ้างอิง

บรรจง โสตาดี และคณะ. (2549). การศึกษาแนวทางพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรมในเขตการปกครองคณะ สงฆ์ ภาค 11. ใน รายงานการวิจัย, สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย.

- บุญมี แก้วตา, พระบุญทรง ปุณฺณโร, และพระครูปลัดณัฐพล จันทิโก. (2560). การศึกษาแนวคิดวิธีการปฏิบัติและการสื่อสารทางพุทธิปัญญาของสำนักปฏิบัติธรรมในจังหวัดเชียงใหม่. ใน *รายงานวิจัย. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*.
- พระครูศรีรัตนธรรมนิเทศ (ปกานนท์ พิลานันท์). (2556). รูปแบบการบริหารจัดการสำนักปฏิบัติกัมมัฏฐานของผู้นำชาวพุทธในประเทศไทย. ใน *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*.
- พระชัยรักษ์ ฝาสุกวิหาโร (พรหมตัน). (2561). ศึกษาปัจจัยความสำเร็จการปฏิบัติธรรมของศูนย์ปฏิบัติธรรมตอณังเลณัง เณิมราช จังหวัดเชียงใหม่. ใน *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*.
- พระธรรมธีรราชหมานี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ.9). (2552). *วิปัสสนากรรมฐาน ภาค 1 เล่ม 1 ว่าด้วยวิปัสสนากรรมฐานทั่วไป*. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกลางกองการวิปัสสนาธุระ คณะ 5 วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ราชวรมหาวิหาร.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2551). *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ*. (พิมพ์ครั้งที่ 17). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2546). *พุทธธรรม ฉบับขยายความ*. (พิมพ์ครั้งที่ 10). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก.
- พระมหาสนธยา พุทธวิริโย. (2556). ยุทธศาสตร์การเผยแผ่ศาสนาธรรมในยุคโลกาภิวัตน์ กรณีวัดพระธรรมกายและวัดหนองป่าพง. ใน *วิทยานิพนธ์ดุษฎีบัณฑิต. มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์*.
- พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตฺตยาโณ). (2535). *ธรรมปริทรรศน์ 2*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย.
- แม่ชีเนรัชฌา ศักดิ์ศิริสัมพันธ์. (2556). พุทธวิธีบริหารเพื่อการพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรม. ใน *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*.
- อุทัย สติมั่น. (2555). การพัฒนารูปแบบการจัดองค์ความรู้สำหรับสำนักปฏิบัติธรรมในประเทศไทย. ใน *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*.